

Oksana Darmoriz

ORCID: 0000-0003-2455-9573

(Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki)

Koncepcja antropologiczna Iwana Franki: ewolucjonizm kulturowo-społeczny w ukraińskiej filozofii

W artykule przeanalizowano dziedzictwo filozoficzne jednego z najwybitniejszych ukraińskich myślicieli Galicji – Iwana Franki, postaci wszechstronnej, kreatywnej, osobowości o wielorakich zainteresowaniach. W dziedzinie filozofii jego badania dotyczą wielu kierunków i doktryn swoich czasów, istotnie wykraczając poza ramy głównych nurtów filozoficznych tego okresu. W niniejszym opracowaniu skupimy uwagę na głównych tematach rozważań filozoficznych Iwana Franki powiązanych ze światowymi trendami w filozofii i przeanalizujemy jego podejście do badania kultury i społeczeństwa w świetle antropologicznych i ewolucyjnych metod.

Słowa kluczowe: filozofia ukraińska, Iwan Franko, ewolucjonizm, antropologia, kultura, społeczeństwo

Iwan Franko (1856–1916) jest znany nie tylko jako ukraiński filozof i wybitna osobowość, ale uznawany jest również za jedną z kluczowych postaci ukraińskiej kultury i nauki. Jego twórcze dziedzictwo jest bogate i różnorodne. Zainteresowania myśliciela są różnorakie i dotyczą wielu dziedzin wiedzy naukowej. Pozostawił wyraźny ślad w badaniach w zakresie filozofii, literaturoznawstwa, historii, etnografii, ekonomii. Jeden z badaczy twórczości I. Franki, P. Fedoseyev, napisał o nim: „wydaje się, że nie ma żadnych kierunków w naukach społecznych i kulturze, które nie byłyby dokładnie przez niego zbadane i w których by nie pozostawił swojego znacznego wkładu”¹.

Jeszcze za życia Iwan Franko opublikował 10 tomów poezji, ponad pół tysiąca innych prac, w tym 18 książek małej prozy (ponad 100 opowiadań i bajek), 10 większych utworów prozatorskich (romanse, powieści), kilka jednoaktówek i dram. Istotny jest również jego dorobek jako tłumacza – przetłumaczył na język ukraiński około 200 autorów z 13 języków, w tym utwory z literatury niemieckiej (m.in. przekłady z języków starożytnych). Na szczególną

¹ П.Н. Федосеев, *Творческое наследие Ивана Франко* [w:] *Иван Франко і світова культура: Матеріали між народ. Сим поз. ЮНЕСКО: У 3кн.*, Київ 1989, s. 29.

uwagę zasługują jego tłumaczenia dzieł Dantego Alighieri, Shakespeare'a, Johna Milтона, Roberta Burnsa, George Gordona, Noela Byrona, Christiana Johanna, Heinricha Heinego, Johanna Wolfganga von Goethego, Victora Hugo, Emila Zoli, Adama Mickiewicza, Jaroslava Vrchlicky'ego czy Aleksandra Puszkina. Przetłumaczył ponadto na język niemiecki ukraińskie pieśni ludowe i poezje T. Szewczenki.

Znaczący jest wkład Iwana Franki w rozwój myśli naukowej. Jest on autorem licznych prac z zakresu historii i teorii literatury, krytyki literackiej, lingwistyki, folkloru, etnologii, etnografii, sztuki, religii, filozofii, historii, ekonomii i innych dziedzin wiedzy naukowej. Ogólnie jego bibliografia obejmuje 3000 prac naukowych, a jego dzieła opublikowano w 50-tomowym zbiorze. Jednak frankoznawcy twierdzą, że ta kolekcja jest niekompletna i zawiera tylko połowę dziedzictwa myśliciela, a rzeczywista liczba jego utworów może obejmować nawet 100 tomów.

Jeśli chodzi o zainteresowanie filozofią, warto zauważyć, że Iwan Franko był bardzo blisko związany z „matką nauk”. Studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego (7 semestrów) i na Uniwersytecie w Czerniowcach (1 semestr). Na Uniwersytecie w Wiedniu obronił pracę doktorską z filozofii pod tytułem *Barlaam i Joasaph, starochrześcijańska powieść duchowa i jej historia literacka*, a na Uniwersytecie w Charkowie uzyskał tytuł doktora honoris causa.

Iwan Franko reprezentuje z jednej strony ukraiński wymiar filozofii w Galicji, ponieważ jest Ukraińcem z pochodzenia i ma tego świadomość (choć w jego czasach określenia Ukrainiec nie używano w ogóle), a z drugiej – jego dzieła są napisane całkowicie w zgodzie ze współczesną filozofią europejską i łączą te dwa wymiary – ukraiński i europejski. Zresztą sam Franko wzywał do etnicznego dialogu kultur, uważając, że tylko dialog umożliwi ich dalszy rozwój.

Sam uczony nie utożsamia się z żadnym filozoficznym kierunkiem tamtych czasów, nazywając swoje poglądy filozoficzne racjonalizmem. „Ukraiński myśliciel akceptuje ten racjonalizm jako kierunek filozoficzny, który uznaje rozum jako podstawę wszelkiej wiedzy i zachowania ludzi. Właśnie swój racjonalizm I. Franko przeciwstawia irracjonalizmowi i różnego rodzaju systemom idealistycznym”² – napisał jeden z badaczy jego filozofii, Igor Zachara. Jednak I. Franko w swoich pracach naukowych często polemizuje z wieloma filozofami swego czasu reprezentującymi marksizm, pozytywizm, darwinizm i inne kierunki filozoficzne. Często ich krytykuje, ale też czasem odwołuje się do ich poglądów.

² I. Захара, *Позитивізм у соціальної філософії І.Франка* [w:] Іван Франко – письменник, громадянин, Львів 1998, s.180.

Inny badacz prac Iwana Franki – Bohdan Tychołoz, zauważa, że źródła wczesnej Frankowej historiozofii (racjonalizm oświeceniowy, dialektyka Hegła, pozytywizm, ewolucjonizm, marksizm) – łączy historyzm w interpretacji Karla Poppera. W przypadku filozoficznego światopoglądu I. Franki jest to wiara w niezmiennie prawa historycznej konieczności, racjonalnie prognozowanej i naukowo przewidywalnej, która niezmiennie i naturalnie prowadzi ludzkość odgórnie wytyczonymi drogami do odgórnie określonego celu³. I chociaż w badaniu B. Tychołoz nawiązuje do przewyciężenia historyzmu w filozofii rozwoju I. Franki, uważamy, że większości postulatów (także tych wymienionych powyżej) pozostał on wierny.

Należy zauważyć, że pomimo dogłębnej analizy dziedzictwa Iwana Franki przez ukraińskich uczonych (zwłaszcza jego twórczości, prac nad krytyką literacką i etnografią), prace filozoficzne wymagają dalszych, pogłębionych studiów. Niektóre osobliwości jego filozofowania rozważane są w pismach Andriya Bragintsia, Andrija Paszuka, Jewhena Malanyuka, Oksany Zabuzko, Bohdana Tykholoza, Oksany Pahljowskoi, Igora Zakhary, Igora Karivtsja i innych, ale zakres idei filozoficznych w pracach Franki ciągle wymaga dokładniejszego studium. Dotyczy to zwłaszcza jego badań kulturologicznych i antropologicznych, które dziś są bardzo pobieżnie analizowane. W niniejszej pracy chcę zrekonstruować antropologiczno-kulturową koncepcję Iwana Franki opartą przede wszystkim na jego filozoficznych pracach na ten temat.

Podstawą refleksji filozoficznych I. Franki jest zasada antropocentryczna: to człowiek jest twórcą kultury i społeczeństwa, a jednocześnie jest ich wytworem; już samo badanie rozwoju społeczno-kulturowego powinno być realizowane poprzez zrozumienie ludzkiej natury i jej miejsca w świecie. W pracy *Najnowsze kierunki w badaniach etnicznych* pisze:

Poznać naród to znaczy poznać ludzi mieszkających na danym terenie, poznać ich teraźniejszość i ich przeszłość, ich cechy fizyczne i psychiczne, ich instytucje i stan gospodarczy, ich stosunki handlowe i więzi intelektualne z innymi narodami⁴.

W tej publikacji dokładnie analizuje w badaniach etnologicznych szkołę antropologiczną, do której zalicza Lewisa H. Morgana, Henriego S. Maine'a, Johna Fergusona McLennana, Gustave'a Le Bon, Edwarda Burnetta Tylora, Herberta Spencera. Ich badania uważa za bardzo cenne dla zgłębienia natury prymitywnego społeczeństwa, zwłaszcza te prowadzące do wniosku, że podobieństwa ciał, instytucji, wierzeń, zwyczajów i zainteresowań różnych prymi-

³ Б. Тихолоз, *Подолання історизму (філософія поступу в художній, науковій та публіцистичній концепції Івана Франка)* [w:] *Отягні професорului Ioan Rebușarçă la 80 de ani*, București 2015, s. 305–324.

⁴ І. Франко, *Найновіші напрямки в народознавстві* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 45, Київ 1986, s. 254.

tywnych plemion warto wyjaśniać monolitycznością ludzkiej natury, która na pewnym etapie rozwoju zmusza wyłącznie do takich form istnienia.

Jeśli chodzi o naturę ludzką, Iwan Franko, bardzo często polemizując z chrześcijańskimi postulatami, przyjmuje katechetyczną myśl o tym, że człowiek składa się z ciała i duszy. Z tego stwierdzenia uczony wnioskuje, że nauka dzieli właściwości człowieka na cielesne i duchowe, a także same nauki dzielą się na fizyczne lub przyrodnicze i antropologiczne, które dotyczą człowieka. Píše także o naukach teologicznych, ale ponieważ są one oparte na przekonaniach religijnych, akceptuje je, ale ich nie rozpatruje.

Warto zaznaczyć, że nauka zajmuje bardzo ważne miejsce w światopoglądzie I. Franki. Naukę uważa za najpoważniejsze osiągnięcie ludzkości, ponieważ może odpowiedzieć na wszystkie pytania i stanowić panaceum na wszelkie bolączki. „Cała działalność Iwana Franki jako uczonego jest przepojona scjentyzmem, bezwarunkową wiarą we wszechmoc nauki. Jego podstawowe zasady [to]: komparatywizm i ewolucjonizm w duchu Darwina” – czytamy w artykule rumuńskiej badaczki Magdaleny Laszlo-Kutiuk⁵. Dlatego w badaniach nad człowiekiem, kulturą i społeczeństwem również należy polegać wyłącznie na nauce i jej możliwościach, a dla uzyskania wiarygodnych wyników trzeba szczególnie zważać na sam przedmiot badania w kategoriach tej czy innej nauki.

Z tego powodu nauki przyrodnicze, zgodnie z twierdzeniem I. Franki, powinny zajmować się właściwościami fizycznymi człowieka: anatomia – powinna badać części ciała, fizjologia – działanie tych części w żywym organizmie. Właściwości duchowe badają nauki antropologiczne, „których obiektem badania jest sam człowiek, od początku jego pojawienia się na Ziemi i całego wielowiekowego jego życia historycznego, porządku społecznego, jego wewnętrznych bodźców zachęcających go do działania i ideałów, do których chce dążyć”⁶. Do nauk antropologicznych zalicza I. Franko również psychologię jako naukę o ludzkiej myśli, pedagogikę – naukę o wychowaniu człowieka, historię – naukę o losach narodów od czasów starożytnych po dzisiejsze, etnologię – naukę o życiu, zwyczajach i kulturze różnych narodów, ekonomię społeczną – naukę o gospodarce społecznej, oraz etykę, uznawaną przez niego za „najwyższą” naukę, „która uczy ludzi żyć po ludzku”⁷.

Najważniejszymi naukami do poznania kultury i społeczeństwa są lingwistyka, etnologia i historia. Do tej ostatniej myśliciel zalicza historię kultury lub

⁵ М. Ласло-Куцюк, *Еволюціонізм чи креаціонізм. Франкова розвідка «Поєма про створення світу»* [w:] Іван Франко – письменник, громадянин, Львів 1998, s. 186.

⁶ І. Франко, *Наука та її становище щодо працюючих класів* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 45, Київ 1986, s. 35.

⁷ Тамże, s. 40.

historię rozwoju narodów, która zapewnia zrozumienie natury i genezy procesu kulturowo-historycznego.

Proces kulturowo-historyczny Iwan Franko bada, biorąc za podstawę marksistowską doktrynę o formacjach społeczno-ekonomicznych jako historycznych typach społeczeństwa opartych na pewnym sposobie produkcji, uważanych za etapy historii świata od prymitywnego społeczeństwa poprzez niewolnictwo, feudalizm i system kapitalistyczny do formacji komunistycznej. Z drugiej strony, swoje społeczno-kulturowe badania przedstawia zgodnie z tendencją kierunku ewolucyjnego opartego na koncepcji Edwarda Burnetta Tylora i Herberta Spencera. Własne rozumienie ewolucyjnego rozwoju kultury uczony ujawnia w pracach *Myśli o ewolucji w historii ludzkości* i *Nauka i jej pozycja w stosunku do klasy robotniczej*.

Podstawą koncepcji kultury Iwana Franki jest idea jedności człowieczeństwa, co prowadzi do równomiernego rozwoju kultur wszystkich narodów. Idea ta opiera się na osiągnięciach nauk o człowieku, społeczeństwie i kulturze:

Trwałe gromadzenie materiałów etnologicznych, jak również rozwój lingwistyki i prahistorii wyłoniły nowe, dotychczas nie znane zjawiska i problemy. Zauważono, że sposób myślenia, przekonań religijnych, przesądów i zwyczajów, które wcześniej zostały uznane za rdzenne właściwości i charakterystyki niektórych narodów romańskich, germańskich czy słowiańskich, teraz znajdujemy u najrozmaitszych narodów i plemion w różnych częściach globu. Językoznawstwo porównawcze wykazało, że już wcześniej zauważone, lecz nie wyjaśnione podobieństwa językowe pomiędzy narodami europejskimi sięgają znacznie dalej w głąb Azji aż do Indii i niezmiernie głęboko w przeszłość, i że na podstawie badań tych właściwości jesteśmy w stanie nie tylko odkryć stopień pokrewieństwa niektórych plemion indoeuropejskich, ale możemy w przybliżeniu odkryć prawdziwy obraz ich prymitywnej cywilizacji. Prehistoryczna archeologia niespodziewanym, prawie cudownym sposobem wyjaśniła nam dawne fazy barbarzyństwa ludzkiego rodu i czasy, o poznaniu których do tej pory nikt nie śmiał nawet marzyć⁸.

Rozwój kultury określa mianem ewolucji, co oznacza postęp od rzeczy prostych do złożonych. Do postępu potrzebne są zmiany warunków, dzięki którym życie staje się bardziej zorganizowane, odstępuje od prostoty. Te zmiany mogą być konstruktywne i destrukcyjne. Uczony zauważa: „Ewolucja (rozwój) wywodząc się z pierwotnej dzikości człowieka, uosabia w sobie postęp jako główny, a degradację jako drugorzędny składnik”⁹.

Siłą napędową ewolucji staje się walka o byt, której prawa w ludzkiej historii, według filozofa, będą występować tak długo, jak istnieje ludzkość. Tej koncepcji nadaje takie samo znaczenie, jak Herbert Spencer, czyli w trakcie walki o byt następuje proces, który rozprzestrzenia się na wszystkie zjawiska naturalne: organiczne i nieorganiczne oraz na historię i kulturę. Zgodnie z tym

⁸ I. Франко, *Найновіші напрямки в народознавстві* [w:] tamże, s. 264.

⁹ I. Франко, *Мислі о еволюції в історії людства* [w:] tamże, s. 81.

procesem najdłużej trwa, utrzymuje się i rozmnaża to, co na tym etapie jest najbardziej dostosowane do warunków środowiskowych.

I. Franko, uzasadniając swoją teorię walki o byt, twierdzi, że występuje konkurencja wśród wszystkich żywych istot, przy czym przewaga jest po stronie tych istot, które potrafią najlepiej dostosować się do środowiska zewnętrznego i rozmnażać. Dostosowanie się do okoliczności w społeczności ludzkiej prowadzi do różnicowania społecznego, podziału pracy, zmian jakościowych, nieustannego rozwoju.

Sam postęp traktuje filozof dialektycznie, pokazując jego różnorodność zarówno w historii społeczeństwa ludzkiego, jak i wewnątrz społeczeństwa. Akcentuje cztery podstawowe cechy rozwoju: 1) nie cała ludzkość ewoluuje jednakowo – większa część nadal jest, jeśli nie w stanie pierwotnym, to w początkowych fazach ewolucji; 2) postęp nie odbywa się jednakowo, lecz faliste, są fale spadku, a następnie wzrostu, itd.; 3) postęp nie jest stale obecny tylko w jednym obszarze lub w jednym społeczeństwie i może w pewnym okresie odnosić się do jednej społeczności, a w innym okresie – do innej; 4) główną siłą napędową postępu jest podział pracy; w połączeniu z wrodzoną dla wszystkich ludzi różnorodnością sił i zdolności prowadzi do nierówności społecznej i edukacyjnej, a ta nierówność doprowadza do ogromnej dysproporcji pomiędzy skrajnym ubóstwem niektórych i niezmiernym bogactwem innych, i to ubóstwem milionów ludzi pracy i bogactwem małej garstki ludzi¹⁰.

Ewolucję uczony postrzega jako złożony i zakrojony na szeroką skalę proces, nad którym człowiek nie może panować ani nim sterować. Proces ten jest wynikiem wysiłku wszystkich ludzi, jednostka nie ma na niego wpływu. Natomiast zwraca uwagę na dwa główne czynniki ewolucji: głód (dotyczy materialnych i duchowych potrzeb jednostki) i miłość (uczucie, które łączy osobnika z innymi). Zauważa przy tym, że ludzki umysł nie powinien być uważany za siłę napędową procesu ewolucyjnego ani obecnie, ani w niedalekiej przyszłości.

Podporządkowując ewolucji bieg historii kultury, Iwan Franko wyodrębnił dwie ważne epoki: prehistoryczną i historyczną. Prehistoryczna epoka to pierwszy etap w rozwoju kultury, którą koreluje z etapem początków społeczeństwa i kultury. Informacje na ten temat pochodzą ze znalezisk archeologicznych i ustnej twórczości ludowej.

Za pierwotną formę życia społecznego w okresie prehistorycznym uważa Franko „stado ludzkie”, zjednoczone początkowo dla obrony, a potem do zbiorowego polowania. Rozwój kultury w prymitywnym społeczeństwie łączy z wypracowaniem obyczajów społecznych, które ją wzmacniały, bo tylko z początkiem życia w społeczności można mówić o początkach kultury.

¹⁰ I. Франко, *Що таке поступ?* [w:] tamże, s. 344–345.

Opisując rozwój kultury w początkowym etapie historii ludzkości, uczony identyfikuje kilka kluczowych czynników, które wpłynęły na rozwój społeczeństwa i kultury w tym czasie. Szczególne miejsce w tym procesie zajmuje tworzenie języka. I. Franko uważa, że język i komunikacja przyczyniły się do rozwoju myślenia, pamięci i najwyższych zdolności duchowych człowieka i dały mu przewagę nad naturą w walce o byt¹¹. Również do rozwoju kultury tego okresu zalicza wynalezienie ognia i sposobów jego zastosowania, a także tworzenie narzędzi pracy.

Rzeczony rozwój kultury w epoce historycznej Franko dzieli na trzy etapy. Pierwszy, naśladując Herberta Spencera, nazywa „erą dominacji obrzędów i rytuałów”. Charakteryzuje się ten etap utworzeniem plemion i narodów. Jest to cecha, którą można uznać za podwaliny życia kulturowego i historycznego w tym okresie. Z kolei pojawienie się nowych grup społecznych sprzyja uregulowaniu relacji rodzinnych i powstaniu instytucji rodziny. Analizę stosunków rodzinnych w tym okresie I. Franko rozpoczyna od matriarchatu, z którego wywodzi egzogamię – wymóg, aby poślubić wyłącznie osoby z innych plemion, także zwyczaj uprowadzania narzeczonych z innych plemion. Potem przechodzi do poligamii – możliwości tworzenia odrębnych rodzin z kilkoma mężczyznami (dla kobiet) lub z kilkoma kobietami (dla mężczyzn). Końcowym etapem w tworzeniu instytucji rodziny jest monogamia – wymóg małżeństwa pomiędzy jednym mężczyzną i jedną kobietą. Zauważmy, że monogamiczna rodzina może być rozpatrywana jako najbardziej optymalne rozwiązanie dla rozwoju kultury nie tylko w tym okresie, ale i dalszym procesie ewolucji.

Obrzędy w życiu ludzkim są również uważane za jedną z głównych cech rozwoju kulturalnego tego czasu. Ceremonie, rytuały, obrzędy obejmowały całe życie człowieka, określając jego miejsce w społeczeństwie. Od rytuałów biorą swój początek pierwotne religie, które zaadoptowały większą część istniejących już obrzędów. Z nich to uczony wywodzi początki instytucji władzy politycznej. Elitą polityczną mającą absolutną władzę stają się ci, którzy początkowo gromadzą i przechowują wiedzę, a tym samym spełniają ważną rolę w rozwoju kultury. Mając odpowiednie uprawnienia do zarządzania, sprzyjają zróżnicowaniu społeczeństwa, pojawieniu się nowych organizmów społecznych i nowego rodzaju kultury. Stąd walka o byt jest kluczowa dla rozwoju, powstają nowe jej formy i zaczyna mieć zastosowanie nie tylko wobec jednostek, ale również wobec podmiotów publicznych jako podmiotów procesu historycznego:

Walka o byt zaczyna przejawiać się w dwóch postaciach: walka poszczególnej jednostki z otaczającą naturą, aby przetrwać, i walka pomiędzy grupami o swoje istnienie, o swoją tożsamość, o swój wypracowany w domu ład. Pierwsza z tych form powoli prowadzi ludzi do rybo-

¹¹ I. Франко, *Мислі о еволюції в історії людства* [w:] tamże, s. 105.

łówestwa, łowiectwa, do życia pasterskiego i do uprawiania ziemi; stymuluje do poprawy narzędzi pracy, do zajmowania nowych obszarów, do wycinki lasów, suszenia podmokłych terenów, udomowienia różnych zwierząt i do coraz lepszych relacji gospodarczych. Druga forma walki o byt wywołuje coraz większe wojny i chociaż wielokrotnie niszczy mienie oraz istnienie wielu jednostek, przyczynia się jednak do bardziej bliskich komunikacji społecznych w celu wzmocnienia organizacji państwowej; konfrontując jedno plemiona z drugimi wojna rozszerza światopogląd i zakres wiedzy pojedynczych plemion; uczy ludzi różnych stron do dzielenia się darami natury i owocami ich pracy; wytwarzając mniej lub bardziej odrębny stan wojenny, wojna staje się podstawą do pierwotnego podziału społeczeństwa na warstwy. Początkowo bardzo często dotyka handlu, rzemiosła i stosunków międzynarodowych, ba nawet, potrzebując mnóstwa różnorodnego uzbrojenia, przyczynia się do rozwoju pewnych rodzajów przemysłu, co sprzyja rozwojowi umysłu ludzkiego, pogłębianiu wiedzy i wykorzystaniu metali¹².

Kolejny etap rozwoju kultury I. Franko wiąże z ewolucją instytucji społecznych, politycznych i obywatelskich; nazywa go „erą poróżnienia”. Chronologicznie okres ten zbiega się ze światem starożytnym. Za charakterystyczne oznaki tego kulturowo-historycznego etapu uczony uważa pojawienie się idei własności prywatnej, spowodowanej rozwarstwieniem ekonomicznym, oraz ukształtowanie się osobnej patriarchalnej rodziny. Występuje w tym okresie wyraźny podział społeczeństwa na warstwy społeczne (często bardzo odizolowane od siebie), a także najwyższy poziom rozwoju władzy politycznej (tyrania, która traktowana jest jako instytucja zsakralizowana).

Trzeci okres epoki historycznej charakteryzuje się połączeniem niektórych pozostałości epok poprzednich i początków przyszłej specyfiki kulturowej (podobne zależności I. Franko zauważa w każdej epoce). Chronologicznie odpowiada ten okres średniowieczu. I. Franko nazywa go „dobą przeważającego zróżnicowania”. Biorąc pod uwagę kulturę tego okresu, ogranicza się do kontekstu europejskiego, koncentrując się głównie na kulturze germańskiej jako organizacji wojskowej. Organizację wojskową społeczeństwa razem z autorytarną władzą uczony uważa za pozostałości poprzednich czasów, które nie będą rozwijać się w następnych epokach, jednak to one tworzą podstawę kulturowego rozwoju średniowiecza.

Główną cechą średniowiecza jest rozwój miast. Stałe zagrożenia militarne stwarzają warunki, w których to miasta są najbardziej bezpieczne dla rozwoju kultury. Tu, w obrębie murów miejskich i samorządu miejskiego, tworzą się najkorzystniejsze warunki dla rozwoju rzemiosła, nauki, sztuki, kultury, a więc kultura osiąga wszelkie możliwości dla pełnego rozwoju.

Logiczną kontynuacją epoki średniowiecza jest kolejny, czwarty etap ewolucji kultury, który filozof łączy z systemem kapitalistycznym. Za specyficzną kulturotwórczą cechą tego czasu uważa szybki rozwój militarizmu, przemysłu, manufaktur, ostry podział społeczny na dwie klasy: bogatych (ka-

¹² Tamże, s. 107.

pitaliści) i biednych (proletariusze) oraz oddzielenie nauki, jako prawdziwej wiedzy, od religii, jako wiedzy urojonej, a także upadek instytucji rodziny.

Biorąc pod uwagę ten okres rozwoju kulturowego, Iwan Franko próbuje rozwiązać kwestię wpływu technologii na kulturę. Nie zgadza się ze zwolennikami kultu techniki, którzy uważają technologię za najwyższe osiągnięcie kultury i zasadę jej rozwoju. Myśliciel mówi o negatywnym wpływie technologii na kulturę, biorąc pod uwagę, że maszyna zasadniczo różni się od dawnych narzędzi pracy: narzędzia ręczne pomagały człowiekowi, a maszyna zastępuje go. Człowiek nie kieruje maszyną, lecz jest jej posłuszny. Negatywny wpływ rozwoju technologii na człowieka polega również na tym, że duchowe i fizyczne siły osoby są osłabiane, nie rozwijają się. Jeśli chodzi o wpływ na społeczeństwo, to rozwój technologii jeszcze bardziej zaostrza społeczne rozwarstwienia:

Maszyna jest robiona w fabryce przez kobietę, a jej mąż, stary rzemieślnik lub czeladnik, jest sługą maszyny: musi dbać o nią, smarować, czyścić, karmić jej siłą napędową, pilnować jej ruchu, a o resztę to już ona zadba sama¹³.

Ogólnie rzecz biorąc, rozwój kultury w epoce historycznej I. Franko wiąże z dwoma czynnikami, które uważa za fundamentalne dla rozwoju kulturowego i historycznego, mianowicie wynalazkiem pisma i druku. Te dwa historyczne osiągnięcia spowodowały ogromny skok rozwoju ludzkości:

Wynalazek pisma był podstawą całej ludzkiej kultury, najpotężniejszym motorem postępu, bez niego człowiek nie mógłby konsekwentnie i dokładnie poznać praw natury, i pozostałby na zawsze nie jej władcą, lecz nieszczęśliwym niewolnikiem¹⁴.

Druk z kolei doprowadził do szerokiego rozpowszechnienia istniejącej wiedzy. Osiągnięcia ludzkiej kultury duchowej, które do czasu wynalezienia druku były dostępne tylko niewielkiej części ludzkości (tak zwanym wyższym warstwom społecznym), stały się osiągalne dla całego społeczeństwa. To demokratyzacja istniejącej wiedzy, według Iwana Franki, spowodowała ogromny rozwój kultury w erze nowoczesności. W tym przypadku uczone myśli całkiem racjonalnie, choć trudno jest zgodzić się, że już w XVII w. drukowana książka staje się jednakowo dostępna dla biednych i bogatych. Jeszcze przez dłuższy czas będzie ona zbyt kosztowna dla przytłaczającej większości ludzi. Inną sprawą jest poziom oświaty – by korzystać z druku, należy umieć czytać.

Do szczególnych osiągnięć kultury kapitalistycznego społeczeństwa i niezbędnych warunków dla rozwoju kultury słusznie zalicza on wolność, jako niezbędne naturalne prawo każdej osoby. Wolność jest jedną z wyższych wartości odpowiadających koncepcji człowieka autonomicznego. Jest gwarantem

¹³ I. Франко, *Що таке поступ?* [w:] tamże, s. 317.

¹⁴ I. Франко, *Наука та її становище щодо працюючих класів* [w:] tamże, s. 27.

samodzielnego wyboru sposobu życia i podejmowania decyzji. W tym mieści się także koncepcja prawa narodów, grup społecznych i zawodowych, religijnych, politycznych, artystycznych, wiekowych, płciowych i tak dalej. Wolność zresztą jest niezbędnym warunkiem twórczości i dlatego może być uznana za wewnętrzny fundament kultury. Wolność w rzeczywistości jest warunkiem istnienia kultury jako specyficznej jakości ludzkiego sposobu działalności, ponieważ wolność (jak i kulturę) posiada wyłącznie człowiek.

I. Franko rozpatruje wolność jak podstawę przyszłego rozwoju kultury. Zaznaczając, że chociaż społeczeństwo kapitalistyczne proklamuje zasadę wolności i pochodzące od niej zasady równości i braterstwa, jednak nie zostały one w pełni zrealizowane, a tylko są błędnie interpretowane. Wspomniane rewolucyjne zasady (wolność, równość i braterstwo), są ściśle ze sobą związane i stanowią, według niego, jedyny możliwy warunek ludzkiej egzystencji w przyszłości, kiedy to filozof przewiduje nowy typ społeczeństwa, związany z systemem robotniczym.

Wolność reguluje również rozwój sztuki jako jedno z największych osiągnięć kultury, której Iwan Franko poświęca wiele swoich prac naukowych. Jego obszerne zainteresowania obejmują literaturę piękną, folklor, malarstwo, rzeźbę, architekturę, muzykę i sztukę teatralną. Liczne prace estetyczno-teoretyczne I. Franki wyróżniają się solidnością i gruntownością sądów o wartości poznawczej i estetycznej wielu zjawisk ukraińskiej i światowej kultury.

Sztuką jako szczególną formą działalności estetycznej winna zajmować się specjalna dziedzina filozofii – estetyka. Estetyka, zdaniem I. Franki, powinna badać to, co wywołuje w człowieku szlachetne odczucia. Sztuki plastyczne (rysunek, rzeźba, architektura) wywołują takie odczucia za pomocą barw i linii, sztuki ekspresyjne (muzyka, poezja, gra aktorska) – za pomocą zmysłów. Biorąc pod uwagę, że „estetyka jest w istocie nauką o uczuciach, zwłaszcza uczuciach artystycznego piękna”¹⁵, filozof próbował ukazywać zagadnienia relacji między świadomością i podświadomością w twórczości poetyckiej, analizował prawa poetyckich skojarzeń, zwłaszcza twórczej wyobraźni (fantazji), zgłębiał estetyczne podstawy twórczości, a także rolę uczucia w działalności artystycznej.

W badaniach estetycznych I. Franko przede wszystkim nawiązuje do zasady antropologicznej. Opierając się na osiągnięciach twórcy psychologii naukowej (lub – jak nazywa ją I. Franko – psychologii fizjologicznej) Wilhelma Maximiliana Wundta i rozumieniu estetyki przez niemieckiego psychologa Maxa Dessoira, kreśli psychiczną naturę człowieka, łączy z nią (zwłaszcza z jej świadomym i nieświadomym przejawem) twórczość artystyczną:

¹⁵ І. Франко, *Из секретів поетичної творчості* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 31, Київ 1981, s. 45–119.

Duchowa działalność człowieka polega przeważnie na dwóch oznakach struktury psychicznej, na możliwości reprodukcji wrażeń, które niegdyś zajmowały nasze zmysły, a teraz są tylko kopiami psychicznymi, ideami, i na drugiej, że jedna taka reprodukowana idea wywołuje za sobą szereg innych, całe szeregi innych pomysłów, te ponownie, gdy będą na nich zwracać szczególną uwagę, spowodują kolejną serię pomysłów, i tak dalej bez końca. Im bardziej wyraźne i dokładniej reprodukuje się pomysły w duszy ludzkiej, tym jaśniejszym jest myślenie; im większe i bardziej zróżnicowane są szeregi pomysłów za pewnym impulsem, tym bogatszym jest życie duchowe. Klarowność i precyzja reprodukowanych pomysłów – to pierwsza oznaka zdolności naukowej; ich bogactwo i różnorodność – główną cechą poetyckiej wyobraźni¹⁶.

I. Franko rozróżnia kilka głównych przejawów życia umysłowego; są to: *pamięć* – jako możliwość reprodukcji starych doświadczeń lub dawnych impulsów i zmian w organizmie człowieka, *świadomość* – możliwość odczuwania wrażeń, impulsów i zmian jako czegoś odrębnego od naszego wewnętrznego „ja”, *odczucia* – możliwość odpowiedzi na zewnętrzne lub wewnętrzne impulsy, *wyobraźnia* – umiejętność łączenia i przekształcania obrazów, które człowiek otrzymuje za pomocą pamięci, *wola* – możliwość realizacji fizycznych lub duchowych sił człowieka w określonym kierunku.

Oprócz estetyki badaniem natury człowieka zajmuje się także etyka, która w badaniach antropologicznych ma pierwszeństwo, jest najwyższą z nauk. Etyka uczy człowieka żyć jak istota ludzka, zmienia i poprawia zwierzęcą naturę człowieka, a tym samym pozwala dostrzec szczęście jako wewnętrzne i publiczne samozadowolenie. Przy tym ideał etyczny i szczęście ludzi I. Franko łączy z wspólną pracą wszystkich ludzi i wzajemną braterską miłością¹⁷.

Ideał etyczno-antropologiczny jawi się jako „człowiek całościowy”, który ma w pełni rozwinięte uczucia duchowe lub przejawy życia psychicznego, jednakże kieruje się rozumem, ponieważ tylko wtedy, gdy każdy człowiek będzie wszechstronnie rozwinięty umysłowo, może on wykorzystać swoje siły dla dobra społeczności i własnego. Bohdan Tychołoz charakteryzuje ten ideał I. Franki, wymieniając następujące cechy:

- 1) duchowość – „człowiek całościowy” wyróżnia się wielkością i bogactwem ducha: czystym sercem, czystym umysłem, silną wolą;
- 2) społeczność – potrzeba organicznego zaangażowania w społeczność i służba interesowi publicznemu;
- 3) działalność – doniosłość aktywno-twórczej, kultowo-inicjatywnej realizacji swoich potencjałów;
- 4) moralność – podporządkowanie własnych poszukiwań duchowych, relacji społecznych i zachowań zgodnie z normami kodeksu humanistycznego;

¹⁶ Tamże, s. 45–119.

¹⁷ I. Франко, *Наука та її взаємини із пануючими класами* [w:] I. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 45, Київ 1986, s. 40.

5) realizm – obecność realistyczno-dynamicznego programu działań ukierunkowanego na samodoskonalenie i edukację¹⁸.

Jak widzimy, człowiek ze swoimi najlepszymi cechami i motywacjami nie został wyprowadzony przez I. Frankę poza granice społeczeństwa. Najlepsze cechy człowieka mogą objawiać się jedynie w społeczeństwie i tylko poprzez działania skierowane na dobro wspólne:

Ludzie zaczynają się upewniać, że samo bogactwo, sama nauka, sama sztuka nie mogą dać człowiekowi szczęścia. Człowiek może być szczęśliwy w życiu tylko we współistnieniu z innymi ludźmi: w rodzinie, w społeczności, w narodzie. Wzmocnienie, uwznioślenie miłości do innych ludzi, do rodziny, do wspólnoty, do swego ludu jest podstawowym fundamentem wszelkiego postępu; bez niego wszystko inne będzie tylko martwym ciałem bez żywej duszy w nim¹⁹.

Poprzez dialektykę partykularnej wspólnotowości etniczno-politycznej i uniwersalności gatunkowej człowieka filozof ujawnił wzajemne połączenie i wzajemne wzbogacenie kultur narodowych. Dużo uwagi poświęcił ukraińskiej narodowej kulturze, uważając ją za pośredniczkę „między Wschodem a Zachodem, między Północą a Południem”²⁰. Jego badania naukowe, dzieła literackie odzwierciedlają wydarzenia z różnych okresów historii Ukrainy, od czasów starożytnych do czasów mu współczesnych.

Jako zwolennik szkoły kulturowo-historycznej w nauce Iwan Franko uważał, że historia ludzi i historia psychologii społecznej oraz rozwój ideologii narodowej są zawarte w różnych pamiątkach artystycznych, dlatego należy badać ukraińską sztukę ludową zgodnie z przekonaniem kulturowymi i historycznymi narodu. Uczony zgromadził wiele materiałów etnograficznych dotyczących niemal wszystkich sfer kultury ludowej. Uważając dziedzictwo kulturowe narodu za wynik systemu społecznego i procesu historycznego spowodowanego przyczynami społecznymi, również bardzo dużo czasu poświęcał badaniom obyczajowych norm Ukraińców. W szczególności przedstawił społeczno-moralne normy i regulatory ukraińskiej ideologii narodowej, wyznaczył rolę ukraińskiej kobiety pracującej, matki w rodzinie i społeczności, podkreślając takie cechy charakteru, jak niezależność i pracowitość. Opierając się na bogatym materiale etnograficznym w dziele *Ukraińcy*, autor dochodzi do następującego wniosku:

W historii i charakterze ukraińskiego (małoruskiego) narodu jest coś takiego, co dowodzi jego tysiącletnich bliskich stosunków z ziemią, którą zamieszkuje, jest taka sama stałość, cho-

¹⁸ Б. Тихолоз, *Ідеал «цілого чоловіка» в етико-антропологічній концепції Івана Франка* [w:] *Іван Франко – письменник, громадянин*, Львів 1998, s. 167–168.

¹⁹ І. Франко, *Що таке поступ?* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 31, Київ 1981, s. 345.

²⁰ І. Франко, *Откровеніє св. Стефана* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 36, Київ 1982, s. 144.

ciaż są i niektóre odmienności; ten sam pogodny spokój i temperament w połączeniu z nutą smutku, właściwą tylko dla ludzi stepu²¹.

Najbardziej znaczącym osiągnięciem I. Franki w dziedzinie ukrainoznawstwa jest praca *Studium ukraińskich pieśni ludowych*, w której opracował podstawy metodologiczne badań światopoglądu ukraińskiego narodu i jego folkloru. Uczony bada związek pieśni ludowych z życiem, z konkretną rzeczywistością historyczną, przeprowadza analizę tekstów, porównuje opcje, ujawnia kontakty historyczne i dialektyczne. Oprócz ludowego śpiewu bada też ludową prozę: legendy, apokryfy, przysłowia, anegdota.

Wnioski, do których I. Franko doszedł głównie na materiale literackim, przeniósł na ogólną historię kultury duchowej. Według niego zadaniem historii literatury jest „podawać chociażby w przybliżeniu pełny obraz duchowego rozwoju narodu”, „wykraczając poza zakres literatury, w głąb historycznego rozwoju indywidualnego, rodzinnego, społecznego i politycznego życia, ponieważ wszystko to przejawia się w pamiątkach pisanego lub przekazywanego ludzkiego słowa”²². W pełni odnosi się to do literatury ukraińskiej. Uważał, że w swoich badaniach nad nią dowiódł jedności i ciągłości rodzimych tradycji literackich, a jednocześnie tradycji kulturowych. Literatura odzwierciedla dokonania przodków, ukazuje stopniowy rozwój narodowego światopoglądu jako zjawiska zarazem historycznego i kulturowego.

Kwestię ciągłości w rozwoju narodowych wartości kulturowych I. Franko rozważał w związku z problemem wzajemnych wpływów kulturowych: „szeroko rozgałęzione i głęboko sięgały duchowe wpływy od narodu do narodu, od wieku do wieku”²³. Jednocześnie za główną zasadę narodowego postępu kulturowego uważał twórcze podejście do przyswajania dziedzictwa kulturowego. W zdolności łączenia najlepszych tradycji narodowych z osiągnięciami duchowymi innych narodów dostrzegał „żywą duchową moc ludu”. Uważał zresztą, że osobliwość formowania każdej literatury narodowej polega na tym, że jest ona „w mniejszej lub większej mierze organicznym owocem swojego, lokalnego, oryginalnego z przywiezionym, obcym, przyswojonym z długowiekowych stosunków międzynarodowych”²⁴. Żadna kultura narodowa nie może istnieć w oderwaniu od innych kultur; te wpływy wzajemne są obowiązkowe i konieczne dla ich rozwoju. Taka internacjonalizacja procesu kulturowego sprzyja niekiedy ujawnieniu nacjonalnego charakteru poszczególnych

²¹ I. Франко, *Українці* [w:] I. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 41, Київ 1985, s. 162.

²² I. Франко, *Шість записів князя Іллі Константиновича Острозького з р. 1535–1540* [w:] I. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 39, Київ 1983, s. 145.

²³ I. Франко *Слов'янська «Притча о богатых из книг болгарских»* [w:] I. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 30, Київ 1981, s. 658.

²⁴ I. Франко, *Теорія і розвій історії літератури* [w:] I. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 40, Київ 1983, s. 10.

kultur, ale jednocześnie prowadzi to do jedności w rozwoju kultury i historii ludzkości.

Znaczenie twórczości Iwana Franki dla kultury ukraińskiej, nauki i myśli filozoficznej jest niezaprzeczalne, gdyż promuje ich udział w międzynarodowym dyskursie kulturowym i naukowym, wzbogaca nowymi ideami filozoficznymi, łączy świat filozofii. Oksana Pahlowska nadała mu tytuł „narodowego stratega kultury” i wyróżniła trzy główne obszary jego kulturowej aktywności, w których zawiera się jego historyczne znaczenie w dziejach Ukrainy:

1. I. Franko, który głosił racjonalizm, historyzm i scjentyzm i krytykował katechetyczne postrzeganie świata, nie tylko został wielkim autorytetem w Galicji, która była pod silnym wpływem duchowieństwa, ale i zsekularyzował kulturę galicyjską.
2. Konsekwentnie i celowo europeizował kulturę ukraińską, włączając ją aktywnie do krwiobiegu kultury europejskiej i światowego procesu literackiego.
3. Innowacyjnie konceptualizował perspektywy polityczne i kulturowe Ukrainy jako całościowego kulturowo-historycznego fenomenu; stworzył ideę „Wielkiej Ukrainy” – projekt przyszłości narodu ukraińskiego²⁵.

Podsumowując, możemy zauważyć, że pomimo ogromnego wpływu na filozofię I. Franki pozytywistycznych i marksistowskich idei, można dostrzec w jego pracach zapożyczenia z progresywnych współczesnych mu doktryn filozoficznych i wiedzy naukowej. Jego badania kultury i społeczeństwa stały się samowystarczalną częścią nauki, która zajmuje znaczące miejsce w ukraińskiej myśli filozoficznej, przedstawiając w niej ewolucyjne podejście do badania tych zjawisk. Iwan Franko opierał swoje wnioski na antropologicznym podejściu do socjokulturowego rozwoju, które do dzisiaj jest najbardziej popularne w większości prac filozoficzno-kulturowych.

Bibliografia

- Брагінець А., *Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка*, Львів 1956.
Забужко О., *Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період*, Київ 1993.
Захара І., *Позитивізм у соціальній філософії І. Франка* [w:] *Іван Франко – письменник, громадянин*, Львів 1998.
Ласло-Куцюк М., *Еволюціонізм чи креаціонізм. Франкова розвідка «Поєма про створення світу»* [w:] *Іван Франко – письменник, громадянин*, Львів 1998.

²⁵ О. Пахльовська, *Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії* [w:] *Іван Франко – письменник, громадянин*, Львів 1998, s. 21–22.

- Маланюк Є., *Франко незнаний* [w:] Є. Маланюк, *Книга спостережень: Проза*, Торонто 1962.
- Пахльовська О., *Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії* [w:] *Іван Франко – письменник, громадянин*, Львів 1998.
- Пашук А., *Філософський світогляд Івана Франка*, Львів 2007.
- Тихолоз Б., *Ідеал «цілого чоловіка» в етико-антропологічній концепції Івана Франка* [w:] *Іван Франко – письменник, громадянин*, Львів 1998.
- Тихолоз Б., *Подолання історизму (філософія поступу в художній, науковій та публіцистичній концепції Івана Франка)* [w:] *Omagiu profesorului Ioan Rebușarcă la 80 de ani*, București 2015.
- Федосеев П.Н., *Творческое наследие Ивана Франко* [w:] *Іван Франко і світова культура: Матеріали між народ. Сим поз. ЮНЕСКО: У Зкн.*, Київ 1989.
- Франко І., *Із секретів поетичної творчості* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 31, Київ 1981.
- Франко І., *Мислі о еволюції в історії людства* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 45, Київ 1986.
- Франко І., *Найновіші напрямки в народознавстві* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 45, Київ 1986.
- Франко І., *Наука та її взаємини із пануючими класами* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 45, Київ 1986.
- Франко І., *Откровеніє св. Стефана* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 36, Київ 1982.
- Франко І., *Українці* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 41, Київ 1985.
- Франко І., *Що таке поступ?* [w:] І. Франко, *Зібрання творів: В 50 т.*, т. 45, Київ 1986.
- Тихолоз Б., *Іван Франко – філософ (До характеристики стилю та еволюції мислення)*, „Сучасність” 2002, № 12.
- Карівець І., *Іван Франко та питання релігійного секуляризму*, „Філософські науки” 2015, № 2.

Ivan Franko's anthropological conception: socio-cultural evolutionism in Ukrainian philosophy

Summary

The article analyses the philosophical heritage of Ivan Franko as one of the most important Ukrainian thinkers of Galicia. This scientist is a significant figure in Ukrainian culture and philosophy. His scientific achievements belong to literary studies, economics, sociology, ethnography, social sciences, and others. In the field of philosophy, his research is related to many philosophical tendencies and doctrines of that time. They also relate to his interest in the whole field of philosophical knowledge. In this study, we focus on the main connections of his philosophical reflections with world trends in philosophy of that time and analyze his approach to the study of culture and society through the prism of anthropological and evolutionary approaches.

Key words: Ukrainian philosophy, Ivan Franko, evolutionism, anthropology, culture, society